

Theatrum historiae 36 (2025)

DOI:10.46585/th.2025.36.01

Vzdelanosť šľachtických žien v ranonovovekom Uhorsku na príklade Judity Balassovej¹

Sabina DANKOVÁ

Abstract: The early modern period witnessed an increase in women's writing as a result of the significant spread of literacy. Among the sources of a personal nature, correspondence is the most useful for research, especially the letters of the nobility, as these are the most widespread and thus the most accessible type of egodocuments from this period. The constant threat from the Ottoman presence in East-Central Europe meant that men were frequently away from home, whether for military or political reasons, and so the agenda of looking after the family estate fell into the hands of women. Being able to read, write, and do basic mathematics thus became a necessity for women to be adequately able to look after the family estates. The paper deals with the issue of women's education in the early modern period on the basis of an analysis of the correspondence of Baroness Judith Balassa (c. 1630–c. 1685), the second wife of Stephen I. Koháry (1616–1664), who, after his sudden death, had to take care of the family property and provide for her descendants. The paper examines the matter of the education and upbringing of noble girls in this period. Subsequently, the educational level of Judith Balassa is characterised by analysing her written expression and comparing it with that of other literate aristocratic women. Alongside this, attention is also paid to the question of the linguistic competence of Judith Balassa and her closest family members.

Keywords: Upbringing and Education of Women, Literacy, Nobility, Aristocracy, Early Modern Period

V období raného novoveku došlo v dôsledku výrazného šírenia gramotnosti k nárastu písomnosti žien.² Pre poznanie rôznych aspektov bežného života, akými sú výchova, čitateľské a vzdelávacie zvyklosti, používanie mena, činnosti v domácnosti, výchova detí a vystupovanie šľachtických žien v stredoveku a ranom novoveku je

1 Tento text je výstupom z riešenia projektu VEGA 1/0148/24 Mocenské, duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

2 Tünde LENGYELOVÁ, „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom, in: Mária Ďurianová (ed.), „Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában, Zvolen 2016, s. 11.

z prameňov najlepšie využiteľnejšia ženská korešpondencia.³ Denníky a písomné inštrukcie z pera žien nie sú pre toto obdobie charakteristickými.⁴ Každodenný život všetkých vrstiev uhorskej spoločnosti bol ovplyvnený neustálou hrozbou z prítomnosti Osmanov v stredovýchodnej Európe. Pretrvávajúce ohrozenie okrem iného spôsobilo, že sa muži vo väčšej miere nachádzali na cestách, či už kvôli vojenským alebo politickým záležitostiam, a tým pripadla agenda starostlivosti o rodinný majetok do rúk žien. V spoločnosti, v ktorej bol život človeka určovaný jeho stavom, vekom a pohlavím, záviseli možnosti jeho vzdelávania z hľadiska obsahu, dĺžky a formy od úloh, ktoré mal v živote spĺňať. Náročná situácia podnietila čiastočné uvoľnenie tradičných predstáv týkajúcich sa role a pôsobenia žien, čo sa v praxi premietlo v potrebe zlepšenia ich vzdelanostnej úrovne. Znalosť písania, čítania a základných matematických úkonov sa stala nevyhnutnou aj pre ne, ak chceli byť schopné plnohodnotne zabezpečovať chod a zveľaďovanie panstiev. Vyššia úroveň vzdelania však nebola primárnou podmienkou pre ich uplatnenie sa v prostredí mimo domácnosti. Oveľa dôležitejším faktorom bola v tomto smere podpora a akceptácia ženy zo strany muža (manžela, otca, svokra, brata, tútora, a pod.).⁵

Príspevok sa zaoberá problematikou ženskej vzdelanosti v ranom novoveku na základe analýzy korešpondencie barónky Judity Balassovej (c. 1630–c. 1685), najstaršej dcéry baróna Imricha II. Balassu (1591–1633) a Judity Bosnyákovej (1611–1680), a od roku 1648 druhej manželky Štefana I. Koháryho (1616–1664). Po jeho náhlej smrti sa už nevydávala, a ako vdova bola nútená postarať sa o rodinné majetky a zaopatríť svojich potomkov. Počas tohto

3 Katalin KÉRI, *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*, Pécs 2018, s. 214.

4 Tünde LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, in: Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. (eds.), *Človek raného novoveku*, Bratislava 2020, s. 363.

5 Ibidem, s. 350–351; IDEM, *Panstvo v rukách ženy (na príklade dvoch šľachticien zo 17. storočia)*, in: Zuzana Lopatková (ed.), *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku*, Trnava 2019, s. 87–102; Gábor VÁRKONYI, *Hospodárenie – netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku*, in: Tünde Lengyelová (ed.), *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*, Bratislava 2004, s. 177–183; Tünde LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, Bratislava 2016, s. 30–31. O procese alfabetizácie uhorskej šľachty: Péter BOGNÁR, *Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon*, in: Verso – Irodalomtörténeti folyóirat 1, 2018, vol. 2, s. 7–22; o detstve v šľachtickom prostredí: Diana DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, in: Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. (eds.), *Človek raného novoveku*, Bratislava 2020, s. 372–401; Katalin PÉTER (ed.), *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*, Budapest – New York 2001; Eduard MAUR, *Detství za raného novověku*, in: Milena Lenderová (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Detství*, Praha 2021, s. 107–218; Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 83–135; ku vzdelávaniu a vzdelanosti žien: Katalin KÉRI, *Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról*, in: Anna Orsós–Fanni Trendl (eds.), *Útjelzők*, Pécs 2012, s. 154–165; Júlia PAPP (ed.), *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Budapest 2014; Béla PUKÁNSZKY, *A nőnevelés története*, Budapest 2013.

približne dvadsaťročného obdobia sa najčastejšie zdržiavala na koháryovských rodových panstvách Čabraď a Sitno, nachádzajúcich sa prevažne v Hontianskej stolici. Centrami týchto panstiev boli hrady Čabraď a Sitno, ktoré boli v období neprestajného ohrozenia významnými strategickými objektmi.⁶

V prvej časti príspevku sa predstavia kontextuálne rámce týkajúce sa výchovy a vzdelávania šľachtických dievčat v kontraste k chlapcom v období raného novoveku. Následne sa analyzuje písomný prejav Judity Balassovej a charakterizuje sa jej vzdelanostná úroveň prostredníctvom komparácie formálnej stránky a ortografie jej rukopisu s inými gramotnými aristokratkami tejto doby. Na rozdiel od Alžbety Czoborovej (1578?–1626), Uršule Esterházyovej (1641–1682) aj Evy Thökölyovej (1659–1716), ktoré písali svojim manželom, zachované vlastnoručné listy Judity Balassovej boli adresované pre jej najstaršieho syna, Štefana II. Koháryho (1649–1731). Do porovnania bolo preto zaradených aj niekoľko listov Judity Bosnyákovej pre svoju dcéru. Tieto listy poskytujú vhodnú príležitosť pre komparáciu nielen z toho dôvodu, že v oboch prípadoch ide o korešpondenciu matiek určených pre ich dieťa, ale aj z hľadiska pôvodu pisateliiek, ktoré pochádzali z jedného rodinného prostredia. Na záver sa pozornosť venuje aj jazykovým kompetenciám skúmanej osoby a jej najbližších rodinných príslušníkov.

Korešpondenciu Judity Balassovej aktuálne tvorí 279 jednotiek zo 4 archívnych fondov. Prevažná väčšina jej korešpondencie tvorí súčasť fondu Koháry-Coburgovcov uloženého v Štátnom archíve v Banskej Bystrici. Ide o relatívne dobre zachovaný fond, ktorý je však pre svoje neprehľadné usporiadanie a absenciu moderných archívnych pomôcok málo prebádaný.⁷ Pramenná báza bola doplnená aj o niekoľko materiálov pochádzajúcich z ďalších fondov.⁸ Väčšina korešpondencie je datovaná, čo z časového hľadiska vymedzuje výskum na obdobie 1654–1684. Najväčšia časť korešpondencie Judity Balassovej pochádza z komunikácie s najstarším synom Štefanom II. Kohárom, ktorý bol adresátom takmer štyroch pätín jej zachovaných listov. Naopak, listov posielaných pre jej matku Juditu Bosnyákovú je nepomerne menší počet (3 kusy). Cennou súčasťou tejto skupiny prameňov sú však vlastnoručné listy Judity Bosnyákovej pre svoju dcéru (približne 12 jednotlivín), ktoré boli podrobené analýze a komparácii. Prevažná väčšina listov Judity Balassovej bola zapisovaná pisárom, z jej plne vlastnoručných listov je k dispozícii len približne desať kusov. Pre výskum jej písárskeho prejavu boli preto využité aj vlastnoručné dodatky v diktovaných listoch, ktoré sa v jej korešpondencii vyskytujú v 38 prípadoch.

6 Štefan OTRUBA et al., *Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch II.*, Bratislava 1969, s. 7–8; T. LENGYELOVÁ, „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 10–11.

7 Š. OTRUBA, *Štátny archív v Banskej Bystrici*, s. 11–14.

8 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Országos Levéltár Budapest (OL), P 2257 Családi fondtöredékek – 667 Koháry család. – 1.–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663–1668; MNL – OL, P 707 Zichy család zsélyi levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat; MNL – OL, P 125 Esterházy Pál (1635–1713).

Výchova a vzdelávanie šľachtických dievčat

Vzdelanie bolo v období raného novoveku zamerané na prípravu jedinca na jeho uplatnenie sa v živote. V spoločnosti, v ktorej pretrvávali odlišné očakávania v závislosti od pohlavia, veku a spoločenského stavu, malo vzdelávanie pripraviť človeka na zvládanie svojich budúcich úloh. Vzdelanosť každej osoby sa posudzovala podľa toho, v akej miere disponovala zručnosťami potrebnými pre vykonávanie činností vyplývajúcich z jej postavenia.⁹ Vzdelanosť preto nemožno stotožňovať čisto s intelektuálnou erudovanosťou, ale je potrebné ju chápať v širšom zmysle ako súhrn teoretických aj praktických vedomostí a zručností.

Vzdelanie patrilo v radoch aristokracie k významným prejavom reprezentácie.¹⁰ Deti si od malička museli zvykať na svoje budúce stavovské povinnosti, keďže k životu šľachty prináležalo okrem perspektívy lepšieho zaopatrenia a väčšej šance na prežitie aj množstvo záväzkov.¹¹ Princípy rodovej diferencovanosti sa prirodzene prejavili aj na primárnom zameraní vzdelávania detí. Cenné informácie ohľadom vzdelávania chlapcov poskytujú zachované testamenty a inštrukcie. Tieto pramene zachytávajú pokyny a želania otcov alebo ich zástupcov, ktorí boli zodpovední za plánovanie učenia a realizovanie kariéry mladých šľachticov. V prípade vzdelávania dcér však potrebu písomne zachytiť svoje očakávania nepociťovali.¹²

Príprava uhorských šľachticov sa predovšetkým orientovala na uplatnenie sa vo verejnom živote. V čase bojov s Osmanmi bola v ponímaní ranonovovekej spoločnosti úlohou uhorských šľachticov obrana vlasti a kresťanskej viery. Inú kariérnu možnosť predstavovalo zastávanie úradov v politike a verejnej správe. V domácom prostredí bolo ich zodpovednosťou spravovanie majetku a zaistenie jeho bezpečnosti.¹³ Hlavné rozhodovacie slovo v rodine taktiež prislúchalo mužovi, ktorý stál na jej čele.¹⁴ Vzhľadom na svoje budúce pôsobenie bolo pre uhorských šľachticov potrebné, aby si osvojili latinčinu, prípadne aj iné jazyky, najmä nemčinu. Pre kariérneho vojaka bolo dôležité tréningovanie fyzickej zdatnosti, jazdy na koni, narábania so zbraňou a kolektívnej spolupráce. Nezabúdalo sa pritom ani na budovanie morálneho charakteru. Pre výkon funkcií bola nevyhnutná znalosť dobových

9 Barbara J. WHITEHEAD, *Introduction*, in: Barbara J. Whitehead (ed.), *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, New York – London 1999, s. xii–xiii.

10 D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, s. 377–378.

11 T. LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, p. 343; R. VAN DÜLMEN, *Kultúra a každodenný život*, p. 115.

12 D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, p. 389; T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, p. 32–33.

13 T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, p. 24–26.

14 Joanne M. FERRARO, *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, in: Paula S. Fass (ed.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, London 2012, s. 64.

reálií, spoločenských a politických vzťahov, čo malo zabezpečiť štúdium geografie, histórie a práva.¹⁵

Vzdelávanie šľachtícien bolo naopak zamerané na oblasť súkromného života. Po obsahovej stránke reflektovalo dve základné životné perspektívy ranonovovekých žien, ktorými boli rehoľný život a manželstvo. Formálne vzdelanie im síce nebolo úplne neprístupné, avšak im spoločnosť neprípúšťala možnosť uplatnenia sa vo verejnom živote.¹⁶ V dobovej mienke, v ktorej prevládali tradičné predstavy, cieľom ich vzdelávania nebolo vychovať mnohostranne erudované ženy, ale zbožné, cnostné, poslušné, usilovné, šetrné manželky, matky a gazdiné schopné viesť domácnosť a zapájať sa do chodu gazdovstva či panstva.¹⁷ Povinnosťou šľachtických žien bola predovšetkým starostlivosť o rodinu, vedenie domácnosti a výchova detí. Keďže aristokratky veľkú časť svojho života prežili v neprítomnosti svojich manželov, dôležitým sa stalo aj zastupovanie hlavy rodiny, čo sa v praktickom živote prejavilo vykonávaním jeho rozhodnutí a pokynov, a dohliadaním nad životom na dvore a hospodárstvom panstva.¹⁸

Po vstupe do manželstva bolo primárnou úlohou žien priviesť na svet deti a postarať sa o ne v najmladšom veku.¹⁹ Na to, aby sa dokázali naplno zapojiť do chodu domácnosti, bolo dôležité, aby sa naučili čítať a písať. Popri tom sa mohli naučiť aj základy cudzích jazykov, riešiť základné matematické úkony, osvojovali si zásady spoločenského správania a cvičili sa v tanci. Venovali sa aj domácim a ručným prácam, ako šitiu a vyšívaniu, tkaniu, pradeniu, pestovaniu kvetín, ovocia a zeleniny, vareniu a pečeniu, hoci mnohé zo „ženských“ prác osobne nevykonávali, keďže na to mali personál.²⁰ Mnohé ženy prejavovali záujem aj o liečenie, aby sa mohli postarať o zdravie seba aj svojich najbližších.²¹

Domov bol prvotným a hlavným prostredím socializácie dieťaťa, a to aj pre tie, ktoré sa neskôr vzdelávali v školách. V rodine im boli vštepované základné princípy fungovania spoločnosti. Osvojenie si vhodného správania bolo mimoriadne dôležité, pretože bolo

15 D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, s. 382–383; J. M. FERRARO, *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 64.

16 J. M. FERRARO, *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 70.

17 B. PUKÁNSZKY, *A nőnevelés története*, s. 66–67.

18 T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 27–28; J. M. FERRARO, *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 64; István MONOK, *A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16.–17. században*, in: Júlia Papp (ed.), *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Budapest 2014, s. 87.

19 T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 33–35.

20 Jane COUCHMAN, 'Is It Possible That My Sister [...] Has Had a Baby?' *The Early Years of Marriage as a Transition from Girlhood to Womanhood in the Letters of Three Generations of Orange-Nassau Women*, in: Elizabeth S. Cohen – Margaret Reeves (eds.), *The Youth of Early Modern Women*, Amsterdam 2018, s. 198; T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 32; K. KÉRI, *Korai hazai források a nőkről*, s. 159; D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, s. 388.

21 T. LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, s. 358–360.

symbolickým prejavom príslušnosti k stavu a rodovým rozdielov. Kultúrna výchova začala v skorom detstve a pretrvávala do dospelosti. Konečným cieľom výchovy malo byť začlenenie dieťaťa do spoločnosti.²²

V prvých rokoch života detí hrali dôležitú úlohu predovšetkým matky. Toto obdobie strávili chlapci a dievčatá zvyčajne spolu v ich starostlivosti. Univerzálny model ranonovovekej výchovy však nie je možné zostaviť, a to ani v prípade chlapcov, pretože vo veľkej miere závisela od nárokov, možností a predstáv rodičov, predovšetkým však otca. Výučba detí mala spravidla prebehnúť vo veku 7–10 rokov, a to doma alebo v škole. V domácom prostredí boli prijímaní vychovávatelia a učitelia.²³ Popri dennej pastoračnej činnosti patrila medzi dôležité povinnosti duchovných výchova a vzdelávanie detí dvoranov. Ak bol na dvore prítomný preceptor pre deti pána, mohol vyučovať aj deti príbuzných a familiárov. Chlapci aj dievčatá sa pod jeho vedením učili písať, čítať, počítať, či základy latinčiny.²⁴ Tento proces prebiehal podobne aj v českom prostredí, kedy deti oboch pohlaví ostávali v starostlivosti matky a vychovávateľov až do veku 6–8 rokov. Výučba na dvore bola v porovnaní so školami menej viazaná pravidlami, ale viac sa orientovala na životné a praktické skúsenosti. Inštitucionálne vzdelávanie bolo taktiež bez jednotnej normy, výrazne determinované sociálne aj rodovo.²⁵

Základy vzdelania teda získavali deti šľachty od domácich učiteľov alebo boli vyučovaní na dvore príbuzného aristokrata. Dvorská výchova mala nedostatky oproti vzdelávacím inštitúciám, keďže nedokázala poskytnúť dostatočnú prípravu na zvládnutie úloh vyplývajúcich z výkonu správnych a vojenských funkcií. Išlo skôr o rozvoj praktických zručností, nadobudnutie životných skúseností a nadväzovanie kontaktov.²⁶ Tento nedostatok malo vyvažovať kolegiálne a univerzitné vzdelanie.²⁷ Od konca 16. storočia zohrali katolícke aj protestantské školy dôležitú úlohu v procese vzdelávania šľachticov naprieč Európou, avšak formálne vzdelanie bývalo ešte v 17. storočí doplnené službou na dvore aristokratov.²⁸ Nástup do služieb aristokrata poskytoval vhodnú príležitosť pre získanie ďalších skúseností a nadväzovanie nových kontaktov.²⁹ Takúto službu mohli šľachtici vykonávať aj v rámci

22 Linda A. POLLOCK, *Training a child in the way he/she should go. Cultural transmission and child-rearing within the home in England, circa 1550–1800*, in: Richard Aldrich et al. (eds.), *Education and Cultural Transmission: National Developments and International Trends in Europe since Early Modern Times*, Paedagogica Historica, Supplementary Series, vol. II, 1996, s. 80–99.

23 D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, s. 378–380.

24 IDEM, *Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku*, in: Frederik Federmayer (ed.), *Magnátske rody v našich dejinách 1526–1948*, Martin 2012, s. 180.

25 E. MAUR, *Dětství za raného novověku*, s. 136–176.

26 András KOLTAI, *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr 2012, s. 307–312.

27 D. DUCHOŇOVÁ, *Dieťa v aristokratickom prostredí*, s. 383–384, 389.

28 A. KOLTAI, *Batthyány Ádám*, s. 305.

29 Ibidem, s. 304.

kavalierských ciest, ktoré predstavovali dôležitú súčasť vzdelávania mládeže vyššej šľachty v ranonovovekej Európe. Výhodou kavalierských ciest bolo, že súčasne poskytovali možnosť rozvoja teoretických aj praktických zručností.³⁰

Keďže sa dievčatá vydávali pomerne mladé, zvyčajne po dovŕšení 14 rokov,³¹ neostávalo na ich výchovu mnoho času, preto si vyžadovala prísny dohľad a dôkladné naplánovanie zo strany ich matiek.³² Základy vzdelania mohli dievčatá získať doma od súkromných učiteľov spolu s bratmi. Keď boli chlapci poslaní do škôl alebo na študijné cesty, vzdelávanie dievčat sa buď prerušilo, alebo pokračovalo individuálne podľa uváženia rodičov, a nadania a záujmu dievčat.³³ Počiatky inštitucionálneho vzdelávania dievčat v materinskom jazyku sa síce objavovali už od 17. storočia, avšak zásadným iniciatívam zo strany štátu aj súkromných osôb došlo až v druhej polovici nasledujúceho storočia.³⁴ Bežnou praxou bolo, že dievčatá ostávali do svadby pri svojej matke, kde boli aj vychovávané. Často však boli približne vo veku 10 až 12 rokov posielané na dvor príbuznej alebo spriatelenej šľachtickej. Cieľom týchto pobytov bolo popri vzdelávaní aj nachádzanie vhodných partnerov na sobáš. Na ženských dvoroch mohli stráviť niekoľko rokov. Počas tohto obdobia získavali skúsenosti a rozvíjali sa v spoločenskej komunikácii a praktických zručnostiach hospodárky. Dievčatá sa učili priamo od panej, vykonávali pritom rôzne služby a pomáhali pri bežných činnostiach. Boli spoločníčkami a mohli sa podieľať aj na starostlivosti o deti.³⁵ Možno teda konštatovať, že šľachtické dievčatá mali v ranom novoveku príležitosť učiť sa aj pod vedením učiteľov, avšak hĺbka a šírka ich vzdelania závisela od vôle rodičov, prípadne tuteurov.³⁶ S rastúcimi nárokmi na ich vzdelanie rástla aj miera ich gramotnosti. V polovici 17. storočia už šľachtické ženy v prostredí Uhorska bežne vedeli písať, aj keď nie dobre.³⁷

Vzdelávanie Judity Balassovej

O detstve Judity Balassovej nie je známe takmer nič. Nie je preto jednoduché jednoznačne určiť, kde sa mohla narodiť a stráviť prvé roky svojho života. Isté náznaky môžu preukazovať

30 Bálint UGRY, *Erdődy Ádám Kavalierstourja: A nemesi ifjak gavallérkörútjai mint átmeneti rítusok*, in: Zsolt Kökényesi (ed.), *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*, Budapest 2022, s. 182–183.

31 T. LENGYELOVÁ, *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, s. 352.

32 K. KÉRI, *Korai hazai források a nőkről*, s. 158.

33 T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 31–32.

34 Zsófia V. LÁSZLÓ, *Nőoktatás és könyves műveltség a 17.–18. században*, in: Júlia Papp (ed.), *A zsolártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Budapest 2014, s. 99.

35 D. DUCHOŇOVÁ, *Uhorský aristokratický dvor*, s. 347–348.

36 T. LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 30–32.

37 P. BOGNÁR, *Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon*, s. 9–11.

vzťahy medzi niektorými príslušníkmi rodu Balassovcov, ktoré sa na prelome 16. a 17. storočia stali vyslovene nepriateľskými. Po smrti Žigmunda Balassu (1572–1623) získal Divínske panstvo jeho brat Imrich II., s ktorým sa za svojho života často dostával do konfliktu.³⁸ Prevzatie Divína Imrichom II. potvrdzuje aj dohoda medzi Balassovcami z 28. apríla 1625.³⁹ Je preto pravdepodobné, že Imrich II. Balassa sídlil aj so svojou rodinou práve na Divínskom hrade, keďže tu v roku 1633 údajne aj zomrel.⁴⁰ Následne sa tútorkou detí stala ich matka Judita Bosnyáková,⁴¹ ktorej tak pripadla právomoc aj povinnosť zabezpečiť im vzdelanie.⁴² Tým pádom sa stala zodpovednou za to, aby sa jej dcéry naučili písať.⁴³ V tomto období si predstavitelia šľachty, ktorí si to mohli dovoliť, najímali učiteľov na domácu výučbu.⁴⁴ Jednou z možností je, že na Divínskom hrade pôsobil učiteľ, ktorý by Juditu Balassovú a jej súrodencov vyučoval podobne, ako aj sama neskôr zamestnávala učiteľa na Čabradi pre svoje deti.⁴⁵ Znalosť písma jej však mohla sprostredkovať aj iná gramotná osoba mimo školského prostredia.⁴⁶ Navyše nebolo by ojedinelým prípadom ani to, že by sa naučila písať od svojej vlastnej matky,⁴⁷ ale vzhľadom na príliš veľké rozdiely v ich písárskom prejave je táto možnosť nepravdepodobná. Vychovávaná mohla byť aj na dvore iných aristokratov. Jednou z možností mohol byť pobyt na hrade Modrý Kameň, ktorý bol v rukách inej vetvy Balassovcov,⁴⁸ kde mohla byť vzdelávaná v škole aj napriek nepriaznivým vzťahom.⁴⁹ Navštevovať mohla teoreticky aj šľachtickú školu Považskej Bystrici, ktorú vlastnili taktiež Balassovci.⁵⁰ Zatiaľ však otázku detstva a vzdelávania Judity Balassovej nie je možné jednoznačne zodpovedať vzhľadom na nedostatok dostupných údajov o jej mladosti.

38 Jaroslav HANKO, *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, Modrý Kameň 2012, s. 83.

39 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Országos Levéltár Budapest (OL), P 419. Bosnyák család (1246–1832), 10. fiók, fasc. 46, no. 20.

40 Anna ŠUJANSKÁ, *Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí*, in: Helena Ferencová – Erika Antolová (eds.), *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí: zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*, Modrý Kameň 2013, s. 274; J. HANKO, *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, s. 148.

41 MNL OL, P 1767. Balassa család levéltára (1237–1919): Családtagok (1570–1879), 11. tétel: Balassa II. Imre és felesége (Bosnyák Judit) iratai, 1608–1651, no. 5.

42 Ohľadom porúčnictva: Štefan LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 331–338.

43 J. COUCHMAN, *‘Is It Possible That My Sister*, s. 198.

44 István György TÓTH, *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Budapest 1996, s. 49.

45 Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), rodový archív Koháry-Coburg (f. KC) pars IV., no. 1080, Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

46 I. G. TÓTH, *Mivelhogy magad írást nem tudsz*, s. 47–48.

47 V. LÁSZLÓ, *Nőoktatás és könyves műveltség*, s. 106.

48 J. HANKO, *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, s. 83, 86; A. ŠUJANSKÁ, *Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí*, s. 274.

49 Tomáš JANURA et al., *Hrad Modrý Kameň v rokoch 1600–1800*, in: Výskum a obnova hradu Modrý Kameň 2013–2019, Modrý Kameň 2020, s. 30–31.

50 A. ŠUJANSKÁ, *Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí*, s. 272.

Písomný prejav Judity Balassovej

Listy písané vlastnou rukou ženy posielali dôverným osobám predovšetkým v kruhu rodiny. Ak nešlo o „domácu, rodinnú“ korešpondenciu, považovalo by sa za nezdvorilé, ak by listy nezapisoval skúsený pisár s uhladeným a dobre čitateľným rukopisom.⁵¹ Z tohto dôvodu bolo pri úradnej komunikácii zvykom využívať služby profesionálnych pisárov. Rukopis žien však zostával v porovnaní s mužmi autentickejší, keďže nebol v takej značnej miere ovplyvnený normami písania doby, ktoré si muži osvojovali práve počas štúdií. Ženy svoje listy koncipovali na základe vlastných znalostí a postupov, čo im poskytovalo väčší priestor pre vyjadrenie ich osobitého, atypického prejavu.

Formálna úprava vlastnoručne písaných listov predstavuje dôležitú rovinu výskumu. Rukopisy žien preukazovali zjavnú odlišnosť v úhladnosti, ktorú si uvedomovali aj ony samotné. Uršula Esterházyová sa napríklad svojmu manželovi Pavlovi Esterházymu v liste ospravedlňovala, že písala škaredo.⁵² V porovnaní s listami, ktoré boli kultivovane koncipované skúsenou rukou, pôsobia rukopisy žien spravidla ťažkopádne a nevzhľadne. Neznamenalo to však, že sa ich písmo nevyvíjalo. Eva Thökölyová svoje oddelené písmená začala postupne spájať a jej rukopis nadobudol plynulejší ráz.⁵³ Zmenou prešlo aj písmo Uršule Esterházyovej, ktoré sa časom stalo nečitateľné práve v dôsledku zhoršenia jej duševného aj fyzického zdravia.⁵⁴ V porovnaní s nimi sa vzhľad rukopisu Judity Balassovej postupom času nemenil. Jej spôsob písania od seba oddelených písmen pretrval medzi rokmi 1667–1682,⁵⁵ teda od najstaršieho evidovaného vlastnoručného dodatku až po posledný. Keďže jej rukopis neprešiel zásadným vývojom, nie je ho možné spoľahlivo využiť pri odhade doby písania nedatovaných listov. Podobne ani rukopis jej matky nevykazuje badateľné zmeny v období od roku 1662 do posledného evidovaného listu z leta roku 1680, ktorý písala krátko pred svojou smrťou.⁵⁶

Typickou vlastnosťou listov Judity Balassovej je voľné prúdenie myšlienok charakterizované (niekedy až prudkým) prepínaním medzi témami. Práve táto črta je dokladom autentickejšieho prejavu, vypovedajúcim o jej spôsobe myslenia a spontánnom postupovaní pri koncipovaní listu. Zreteľným dokladom toho je aj zopakovanie tej istej myšlienky:

51 I. MONOK, *A női könyvtulajdonos*, p. 79.

52 Uršula Esterházyová Pavlovi Esterházymu, 06. 03. 1653, Forchtenstein. Noémi VISKOLCZ – Edina ZVARA (eds.), *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, Budapest 2019, pp. 80–81, list č. 4.

53 Noémi VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, Budapest 2022, pp. 7.

54 N. VISKOLCZ – E. ZVARA, *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, p. 13.

55 ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667, Čabrad; ŠA BB, f. KC IV., no. 2295. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 03. 1682, Sitno.

56 ŠA BB, f. KC IV., no. 1018. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 09. 12. 1662, Veľká Udiča; ŠA BB, f. KC V., no. 7491. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, ?? 08. 1680, Trnava.

„[...] *napiš mi o všetkom, pretože som len blázon, že natoľko žialim, o všetkom napíš [...]*“.⁵⁷ V tomto úryvku synovi zdôrazňovala svoje želanie, teda aby ju určite o všetkom informoval. Pritom je pozoruhodný bezprostredný spôsob, akým zachytila a vyjadrila svoje myšlienkové pochody, a ktorý v značnej miere evokuje hovorenú reč.

Text jej listov máva podobu jednotného bloku a nebýva členený na odseky. Na rozdiel od svojej matky využívala Judita Balassová interpunkciu len výnimočne, za bežných okolností svoje vopred neusporiadané myšlienky od seba neoddeľovala. Judita Bosnyáková okrem toho vo svojich listoch dôsledne označovala aj veľké písmená, no jej dcéra ich uvádzala len na začiatku celého textu, inak sa nevyskytujú ani pri osobných menách, ani v názvoch lokalít. Vzhľadom na tieto vlastnosti je pochopiteľné, že vystihnúť význam v jej formuláciách je občas náročné, a nie je vždy možné ani dospieť k jednoznačnému záveru pri interpretácii.

Rozloženie textu reflektuje zaužívaný spôsob jeho umiestnenia na hárku napravo s okrajom na ľavej strane. Riadky sa jej darilo písať relatívne rovno, hoci v niektorých prípadoch je badať tendenciu zaťahovať na pravej strane smerom nahor, čo vypovedá o tom, že autorka písala pravou rukou. Podobne orientovaný text na hárku možno badať v prípade listov Alžbety Czoborovej,⁵⁸ či Uršule Esterházyovej.⁵⁹

V rukopise Judity Balassovej badať niekoľko spoločných čŕt s pisárskym prejavom Evy Thökölyovej, druhej manželky palatína Pavla Esterházyho. Popri absentujúcej interpunkcii nesie spôsob zápisu oboch dám znaky fonetickosti. Navyše sa ich texty vyznačovali občasnou svojvoľnosťou prejavujúcou sa spájaním samostatných slov.⁶⁰ Ako príklad možno uviesť výrazy „s belujským richtárom“,⁶¹ alebo „nezarmucuj sa toľko“,⁶² ktoré Judita Balassová napísala bez medzery medzi slovami. Naopak, v jej rukopise nachádzame aj oddelene napísané slová, ktoré by mali byť napísané spolu (napr. *az hor dokmiat* namiesto *az hordok miat* – kvôli sudom).⁶³ O jej nestrojenom postoji k písaniu svedčí aj to, že v tomto istom liste sa vyskytuje výraz „sudy“ aj bez zbytočnej medzery uprostred slova. V jej rukopise nachádzame tie isté slová napísané odlišne, niekedy aj v rámci toho istého listu (*disnokat*

57 [...] *iral mindenrül merten csak bolond vadok hagi enire busulhatok mindenekrül ira [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1914. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

58 Tünde LENGYELOVÁ, *Az írástudatlantól a főispánig – Thurzó Györgyné, coborszentmihályi Czobor Erzsébet*, in: Anna Fábri – Gábor Várkonyi (eds.), *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, Budapest 2007, pp. 140.

59 N. VISKOLCZ – E. ZVARA (eds.), *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, p. 11.

60 N. VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, p. 6.

61 *Az beluaibiroual [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

62 [...] *ne busulanit [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1543. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 11. 1676, Galanta.

63 ŠA BB, f. KC IV., no. 1914. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

a *diznokat* – svine).⁶⁴ Jej spôsob zapisovania slov vyvoláva dojem, že pri písaní postupovala intuitívne a svoj text zaznamenávala podľa toho, ako to v danom momente uznala za vhodné.

Porozumeniu rukopisu Judity Balassovej neprospeje ani nedôsledné rozlišovanie medzi mäkkou a tvrdou výslovnosťou pri spoluhláskach. Na ilustráciu možno uviesť písmeno „c“, ktorým zaznamenávala nielen hlásku „c“ (napr. *az tömlöcben*⁶⁵ – v žalári), ale aj „č“ (napr. *mit cinalunk*⁶⁶ – čo urobíme, *becben*⁶⁷ – do Viedne). Podobne písmenom „s“ zapisovala hlásku „s“ (napr. *iosag*⁶⁸ – majetok, *ostan*⁶⁹ – potom) aj „š“ (napr. *az írasal*⁷⁰ – s listom, *selimecre*⁷¹ – do Banskej Štiavnice), a písmeno „z“ používala pre hlásku „z“ (*az gazdakot*⁷² – gazdov) aj „ž“ (*dezma*⁷³ – dežma, *pozoniban*⁷⁴ – do Prešporku). Vo svojich textoch nie vždy vyznačovala ani „ö“ a „ü“.⁷⁵ Rovnako svojvoľne postupovala aj pri písaní dĺžňov, hoci často nie je možné jednoznačne určiť, či možno nejaký znak považovať za dĺžňu.

Štruktúru ranonovovekých listov v prostredí Uhorska štandarde tvorilo adresovanie, dátum, oslovenie a pozdrav (uvádzacia formulka), obsah, záver (s rozlúčkou) a podpis.⁷⁶ Listy z vybranej skupiny vlastnoručnej korešpondencie Judity Balassovej boli najčastejšie adresované jej „milému synovi Štefanovi Kohárymu.“⁷⁷ Pre porovnanie, jej matka vo svojich listoch využívala zložitejšie formulácie, napr.: „*Vznešenej a veľkomožnej pani Judite Balassovej, (mne) milovanej sladkej dcére nech sa odovzdá (list), cito, cito, cito, cito.*“⁷⁸ Ani jedna z nich však adresovanie nepísala v každom prípade osobne. Neobvyklým znakom korešpondencie Judity Balassovej je, že svoje listy začala rovno obsahom. Vďaka tejto vlastnosti sa jej prejav vymyká aj zo skupiny korešpondencie šľachtických žien, z ktorej

64 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

65 Ibidem.

66 Ibidem.

67 ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

68 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

69 Tu došlo k prepisu slova „asztán“ podľa počutia. ŠA BB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

70 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

71 ŠA BB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

72 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

73 Ibidem.

74 ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

75 Napr. *uzed meg neki* (odkáž mu/jej) namiesto „üzend“ ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta; *tob irasal* (ďalším písaním) namiesto „több“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

76 Lajos HOPP, *A magyar levélműfaj történetéből*, in: József Szauder – Andor Tarnai (eds.), *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, Budapest 1974, pp. 502.

77 Napr. niekoľko listov bez uvedenia dátumu a miesta: ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu.

78 ŠA BB, f. KC V., no. 12479. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 14. 04. 1678, Trnava.

každá začala svoj list nejakou uvádzacou frázou.⁷⁹ Dokonca aj v listoch jej matky sa vždy vyskytuje pozdrav a želanie všetkého dobrého od Boha.⁸⁰ Čiastočným vysvetlením môže byť, že Alžbeta Czoborová, Uršula Esterházyová, aj Eva Thökölyová písali svojim partnerom a Judita Balassová svojmu synovi, pri ktorom si z pozície matky mohla dovoliť upustiť od niektorých formalít. Vzhľadom na odlišnosť od spôsobu písania jej matky mohla príčina vo väčšej miere tkvieť v osobných preferenciách, keďže na rozdiel od nej evidentne nepovažovala za dôležité obťažovať sa písaním úvodných zdvorilostných fráz, až na jednu výnimku, kedy svoj prejav začala želaním: „*Nech Ťa Boh požehná dobrým zdravím*.“⁸¹ Táto časť však nie je nijakým spôsobom oddelená od zvyšku textu – ani interpunkciou, ani riadkom.

Obsah listov Judity Balassovej tvorí jednotný text charakterizovaný voľným plynutím neusporiadaných myšlienok a preskakovaním medzi témami. Zvyčajne svoje listy neukončovala záverom, jednoducho len prestala písať. Výnimočne použila záverečné formulky: „[...] už nejdem zaťažovať Tvoju hlavu ďalším písaním, želim, nech Ťa Boh požehná a udrží v dobrom zdraví“,⁸² alebo: „[...] Boh s Tebou“.⁸³ Jej matka sa aj tentokrát dôkladnejšie pridržiavala noriem písania a každý svoj list ukončovala frázou „*Tvoja dobroprajná matka*.“⁸⁴

Pre listy Judity Balassovej je charakteristická absencia dôkladného datovania. Zdá sa však, že ani iné ženy v tomto období neprisudzovali príliš veľký význam presnému zápisu dňa a miesta vo svojich listoch. Platilo to prípade Uršule Esterházyovej, ktorá dátumy niekedy nepísala vôbec, inokedy len neúplne,⁸⁵ aj Evy Thökölyovej, ktorá často neuvádzala miesto, ani čas, prípadne ho zaznamenala len čiastočne.⁸⁶ Podobný prístup k datovaniu listov mala aj Alžbeta Czoborová.⁸⁷ Judita Balassová vo svojich vlastnoručných listoch nikdy neuvádzala miesto ani rok. Ak svoj list datovala, tak len vágne: „[...] písala som

79 N. VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, p. 24; N. VISKOLCZ – E. ZVARA (eds.), *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, p. 11; T. LENGYELOVÁ, *Az írástudatlantól a főispánig*, p. 140.

80 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1038. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 01. 07. 1668, Veľká Udiča.

81 ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

82 [...] *most mar nem terhelem feiedet tob irasal kivanom hogi isten adoni es tarcon meg io egesegben* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

83 [...] *isten veled* ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

84 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1038. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 01. 07. 1668, Veľká Udiča.

85 N. VISKOLCZ – E. ZVARA (eds.), *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, p. 13.

86 N. VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, p. 6-7.

87 T. LENGYELOVÁ, *Az írástudatlantól a főispánig*, p. 142, pozn. 7.

v stredu večer o ôsmej,⁸⁸ „písala som dnes v piatok ráno“,⁸⁹ alebo „napísala som dnes v deň sv. Matúša (21. 09).“⁹⁰ Hoci je v poslednom prípade známy aspoň deň a mesiac, opätovne však chýba rok aj miesto vzniku listu. V tomto ohľade sa listy Judity Bosnyákovovej vymykajú zo sledovanej skupiny korešpondencie žien, pretože v nich takmer vždy uvádzala presný dátum aj miesto.

Zvláštnym prvkom vlastnoručných listov Judity Balassovej je, že sa na ich konci spravidla nepodpisovala. Vo vybranej skupine jej korešpondencie sa nachádza len jeden podpísaný list.⁹¹ Vlastnoručný podpis sa v priebehu 17. storočia stal významným znakom dosvedčujúcim totožnosť, v predošlom období bola najdôležitejším nástrojom potvrdenia identity pečať.⁹² Keďže išlo o súkromnú komunikáciu medzi ňou a jej blízkou osobou, je pochopiteľné, že sa nenamáhala s dodržiavaním formálnych náležitostí prislúchajúcim úradnej korešpondencii, a zrejme preto nepovažovala za dôležité ani to, aby sa zakaždým podpisovala. Napriek tomu vedel jej syn s istotou identifikovať, od koho listy pochádzali. Opätovne tu vidno rozdielny prístup medzi ňou a jej matkou, ktorá sa na konci každého svojho listu podpisovala. Judite Balassovej zrejme natoľko nezáležalo na dodržiavaní dobových formálnych náležitostí v porovnaní so spôsobom, akým svoje listy koncipovala jej vlastná matka alebo iné šľachtické.

Jazykové kompetencie

Judita Balassová písala a prijímala listy v maďarskom jazyku. Jej korešpondencia však vypovedá pomerne málo ohľadom jej ďalších jazykových znalostiach. Jednoznačne však možno zhodnotiť, že latinčinu neovládala. V roku 1672 hľadala na žiadosť svojho syna istý úradný list z jasovského konventu, ktorý mal byť uložený na Čabradi. Synovi napísala, že požadovaný list nájsť nemohla, keďže podľa vlastných slov po latinsky nevedela, a preto od neho chcela, aby jej opísal pečať konventu, aby jej tak uľahčil jeho identifikáciu.⁹³ Z tohto dôvodu jej dôležité písomnosti prekladali do rodnej maďarčiny, aby im mohla porozumieť.⁹⁴

88 [...] *irtam ma serdan esve nocorako* ŠA BB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

89 [...] *irtam ma pinteken regel* ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

90 [...] *irtam ma sent mate napian* ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

91 ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

92 I. G. TÓTH, *Mívelhogy magad írást nem tudsz*, p. 118.

93 [...] *mint hogy Deákuł nem tudok* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2293. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 04. 1672, Čabrad.

94 ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

V období raného novoveku nebolo neobvyklé, aby ženy z najvyšších spoločenských kruhov latinčinu ovládali,⁹⁵ aj keď sa stávalo, že vyžadovali pomoc pisárov, predovšetkým pri riešení právnych záležitostí.⁹⁶ Či sa šľachticné s latinčinou počas svojej výchovy oboznamovali, a do akej hĺbky, však už záviselo od vôle a možností rodičov alebo tútora.⁹⁷ V prípade Judity Balassovej možno usúdiť, že pri jej vzdelávaní nebol na výučbu latinčiny kladený dôraz. Nemusela to však vyslovene pociťovať ako nevýhodu, keďže mala vo svojej blízkosti vzdelaných úradníkov, na ktorých sa mohla v prípade potreby obrátiť.

Napriek tomuto nedostatku latinským pojmom do istej miery rozumela. Podobne ako v listoch iných žien, aj v jej vlastnoručných listoch sa občas objavovali aj latinizmy.⁹⁸ Okrem iného to boli výrazy, ktoré pomenovávali funkcie, napr. *notarius*,⁹⁹ alebo *prokator* (právny zástupca),¹⁰⁰ prípadne úkony, napr. *solicital*¹⁰¹ (žiadať, naliehať pri vybavovaní nejakej záležitosti). V niektorých prípadoch je zjavný fonetický prepis pojmu, napr. v slove *kvetancia* z latinského slova *quietantia* (potvrdenie, kvitancia).¹⁰² Podobne je to aj v prípade medicínskeho pojmu *purgacio* (prečistenie).¹⁰³ Tieto pojmy sa vzťahovali k záležitostiam z bežného života šľachty, neboli preto ani pre ženy neznáme, keďže sa s nimi oboznamovali prostredníctvom hovorenej reči. Vzhľadom na ich vzdelanie je taktiež pochopiteľné, že latinizmy bývajú zaznamenané foneticky. Zápis latinských slov robil ťažkosti napríklad Eve Thökölyovej, a to nielen pri špecifických právnych termínoch, ale aj pri bežných výrazoch.¹⁰⁴ Z rovnakého dôvodu mohla dávať Judita Bosnyáková spisovať listy, v ktorých sa vyskytovalo množstvo právnych pojmov, radšej pisárovi,¹⁰⁵ hoci dokázala písať na pomerne vyspelej úrovni.

95 Pál MIKÓ, *Női magyar levélstílus a 17. században*, Székelyudvarhely 1896, s. 7.

96 K. KÉRI, *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 215.

97 Gábor VÁRKONYI, „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon*, in: Anna Fábri – Gábor Várkonyi (eds.), *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, Budapest 2007, s. 132.

98 K. KÉRI, *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 215.

99 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

100 ŠA BB, f. KC IV., no. 2319. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, zapečatený list bez uvedenia dátumu a miesta ako vlastnoručný dodatok k listu z 19. 12. 1670 z Čabrade; Gábor KISS et al., *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*, Budapest 2012, s. 392.

101 ŠA BB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad; G. KISS et al., *Régi magyar szavak*, s. 468.

102 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno; Miloš MAREK, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Slovaciae. Vol. II (L-Z)*, Trnava 2012, s. 237.

103 ŠA BB, f. KC IV., no. 2321. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, zapečatený list bez uvedenia dátumu a miesta ako vlastnoručný dodatok k listu z 07. 10. 1678 z Čabrade; G. KISS et al., *Régi magyar szavak*, s. 394.

104 N. VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, s. 6.

105 Napr. ŠA BB, f. KC V., no. 7492. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 10. 09. 1667, Veľká Udiča.

Ostáva preto neobjasnené, či Judita Balassová ovládala popri maďarčine aj iné jazyky, ako napr. nemčinu alebo slovenčinu. Nebolo by to neobvyklé, keďže vyššie spomínaná Eva Thökölyová po nemecky trochu vedela, hoci ju vo svojich listoch prepisovala foneticky, čím sa jej však podarilo zaznamenať charakteristické prvky dialektu, s ktorým bola v kontakte.¹⁰⁶ Čo sa slovenčiny týka, korešpondencia rodiny Koháryovcov naznačuje, že jej príslušníci v tomto období po slovensky nevedeli. V roku 1682 posielala Judita Balassová svojmu synovi Štefanovi II. Kohárymu kópiu listu písaného v slovenčine, kvôli čomu si musel nájsť niekoho, aby by mu ho prečítal.¹⁰⁷ Príčinou tohto stavu mohlo byť aj to, že sa okolo rodiny nenachádzalo služobníctvo, ktoré by hovorilo po slovensky, vďaka čomu by mali príležitosť naučiť sa aspoň rozumieť, ako to bolo v prípade Alžbety Czoborovej a Thurzovcov.¹⁰⁸ Je preto pravdepodobné, že Koháryovci pri komunikácii s obyvateľstvom a personálom panstiev využívali maďarčinu.

Znalosť jazykov však bola vo viacjazyčnom prostredí nevyhnutným predpokladom pre presadenie sa v spoločnosti. Z tohto dôvodu sa synovia Judity Balassovej počas svojich štúdií učili latinčinu aj nemčinu,¹⁰⁹ čo bolo pre nich prospešné z hľadiska budovania kariéry, keďže išlo o dôležité jazyky využívané v habsburskej monarchii.

Záver

V ranonovovekej spoločnosti prevládali tradičné princípy určujúce miesto človeka v spoločnosti na základe jeho spoločenského postavenia, veku a rodu. Vzdelávanie nebolo samoučelné, ale zameriavalo sa na prípravu jedinca na jeho budúci život a zvládanie svojich úloh a povinností v spoločnosti aj v rodine. Prvé roky života zvyčajne strávili chlapci aj dievčatá spolu v matkinej starostlivosti. Počas tohto obdobia sa oboznamovali so základnými princípmi fungovania rodinných a spoločenských vzťahov. Správanie aj vzdelanie boli dôležitými ukazovateľmi spoločenského postavenia a stavovskej príslušnosti. Preto venovali príslušníci šľachty veľkú pozornosť tomu, aby si ich potomkovia osvojili zásady vhodného správania a získali primerané vzdelanie.

Rodovo diferencovaná výchova začala približne v siedmom roku života. Dievčatá zostali pri svojich matkách alebo boli posielané na dvory príbuzných aristokratiiek, kde ďalej prebiehala ich príprava na role manželiek, matiek a gazdín. Alternatívnou životnou voľbou bol pre ne vstup do kláštora. I keď sa v prostredí rodiny od detí vyžadovala poslušnosť, cieľom vzdelávania nemohlo byť vychovanie ústupčivých a pasívnych ľudí, a to ani v prípade

106 N. VISKOLCZ et al. (eds.), *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: 1. Levelezés*, s. 6.

107 ŠA BB, f. KC IV., no. 1646. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 13. 1682, Sitno.

108 T. LENGYELOVÁ, *Az írástudatlantól a föispánig*, s. 146.

109 ŠA BB, f. KC IV., no. 1126. Imrich Koháry Štefanovi I. Kohárymu, 10. 03. 1663, Viedeň.

dievčat. Aj keď ich úlohou bolo predovšetkým postupovať podľa vôle manžela, pre výkon dozoru nad chodom panstva a šľachtického dvora bolo nevyhnutné zaujať aktívny prístup, najmä pri riešení problémov v situáciách vyžadujúcich rýchle a okamžité rozhodnutia a kroky. Väčší priestor pre realizovanie sa uhorských žien podnietila práve častá absencia mužov, ku ktorej dochádzalo v dôsledku plnenia svojich vojenských a politických povinností.

Pre rukopisy žien v tomto období je charakteristické svojvoľné postupovanie pri koncipovaní, vďaka čomu pôsobí ich písmo ťažkopádne v porovnaní s úhladne napísanými listami skúsených pisateľov. Vzhľadom na to, že ich vzdelávanie malo odlišné zameranie a za bežných okolností nemali prístup k vyššiemu školskému vzdelaniu, ich vlastnoručné listy spravidla nemohli dosahovať úroveň korešpondencie mužov po formálnej ani jazykovej stránke. Avšak práve pre svoju atypickosť a nestrojenosť boli ich listy autentickejšími prejavmi ich osobností a schopností.

V prípade Judyty Balassovej ostáva množstvo otázok týkajúcich sa priebehu jej vzdelávania nezodpovedaných. Po smrti jej otca sa tútorkou stala matka, ktorej pripadla povinnosť postarať sa o jej výchovu a vzdelanie, vrátane písania. Nie je však zatiaľ možné jednoznačne určiť, kde, kým, a v akom čase bola vychovávaná a vzdelávaná.

Jej rukopis je v mnohých črtách porovnateľný s rukopisom iných aristokratiiek, vzhľadom na čo môžeme predpokladať, že sa jej vzdelanostná úroveň v závažnej miere nelíšila od svojich gramotných súcontníčov. Pre skúmané listy šľachtícien sú charakteristické napr. absentujúce alebo neúplne uvedené dátumy, fonetickosť zapisovania, či problémy s latinčinou. V niektorých prvkoch však vybočovala z vybranej skupiny a prejavovala odlišné postupy písania, predovšetkým čo sa týka formálnej úpravy a členenia textu. V porovnaní so svojou matkou bola úroveň jej písomného prejavu nižšia a menej vyspelá. Rukopis Judyty Bosnyákovej bol naopak viditeľne plynulejší, avšak jej slová boli miestami natoľko rozťahané a písmená nedotiahnuté, až to zhoršuje ich čitateľnosť a identifikáciu. V porovnaní so svojou dcérou pevnejšie dodržiavala formálne nároky charakteristické pre dobovú korešpondenciu. Keďže bola súčasne aj tútorkou svojej dcéry od útleho veku, je otázne, prečo nekládla dôraz na to, aby si aj jej dcéra osvojila zručnosť písať listy na podobnej úrovni, akú sama vo svojej korešpondencii prejavovala.

Mgr. Sabina Danková

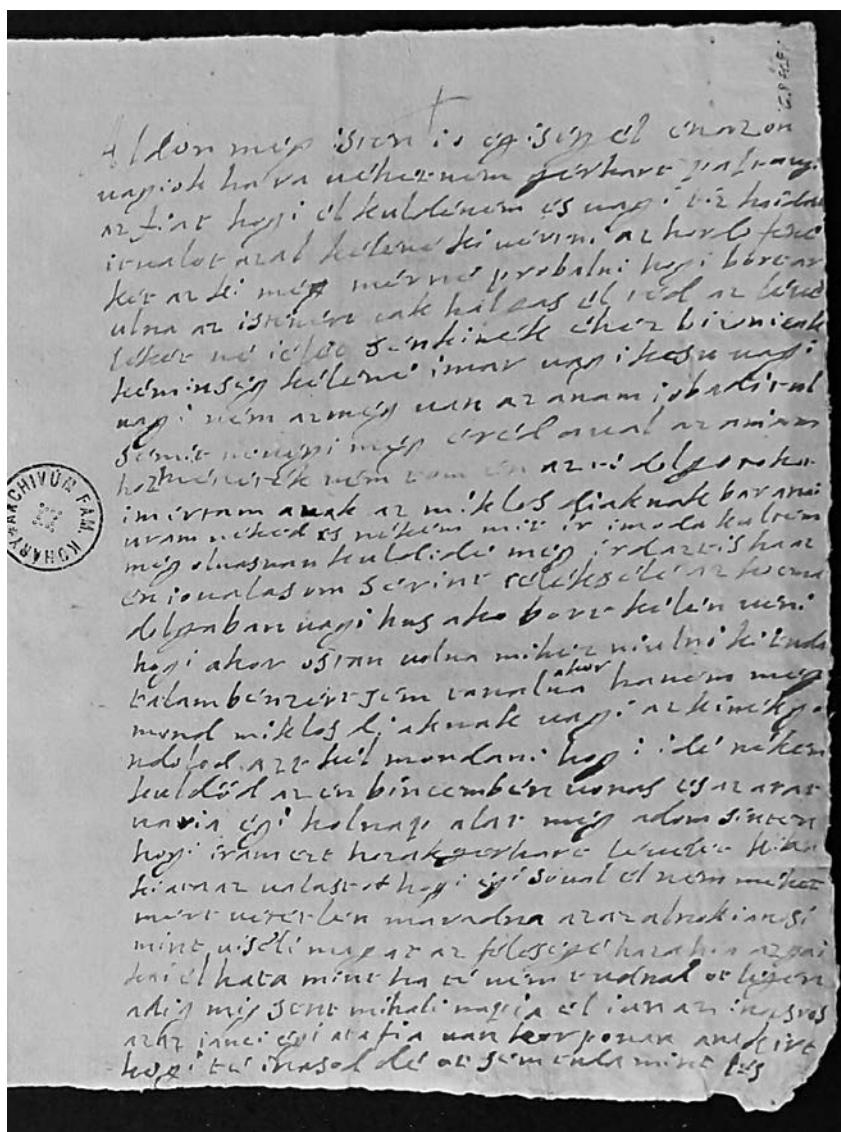
Katedra histórie, Filozofická fakulta,

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

sabina.dankova@umb.sk, sabina.dankova8@gmail.com

Přílohy

Obrázek 1 Rukopis barónky Judity Balassovej (c. 1630–c. 1685). ŠA BB, f. KC V., no. 15482.
Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

Summary

The Education of Noblewomen in Early Modern Hungary Through the Example of Judith Balassa

In early modern society, traditional principles held sway, determining a person's place in society on the basis of social status, age, and gender. Education was aimed at preparing each individual for his or her future life, roles, and responsibilities in society and in the family. Boys and girls usually spent the first years of their lives together in their mother's care. During this period, they were introduced to the basic principles of family and social relationships. Both behaviour and education were important indicators of social status and class. Therefore, members of the nobility paid great attention to ensuring that their offspring acquired the principles of appropriate behaviour and received an appropriate education.

Gender-differentiated upbringing began around the age of seven. Girls stayed with their mothers or were sent to the courts of related aristocratic women, where they were further prepared for their roles as wives, mothers, and housewives. An alternative life choice for them was to enter a convent.

Women's handwriting in this period is characterised by an arbitrary approach, which makes their writing look clumsy compared to the neatly written letters of experienced writers. Given the different focus of their education and the fact that they did not normally have access to higher schooling, their handwritten letters were usually

unable to reach the level of men's correspondence. However, precisely because of their atypicality and unadorned nature, their letters were more authentic expressions of their personalities and abilities.

In the case of Judith Balassa, many questions about the course of her education remain unanswered. After the death of her father, her mother became her tutor, and it fell to her to take care of her daughter's upbringing and education, including writing. However, it is not yet possible to determine clearly where, by whom, and at what time she was brought up and educated.

Judith Balassa's handwriting is in many features comparable to that of other aristocratic women, which suggests that her level of education did not differ significantly from that of her literate contemporaries. In some elements, however, her letters stood out from the selected group and showed different writing practices, especially in terms of formal editing and text structure. Compared to her mother, her level of written expression was lower and less mature. Since she was also her daughter's tutor from an early age, it is questionable why she did not put an emphasis on her daughter also acquiring the skill of letter-writing to a similar standard as she herself displayed in her correspondence.

